

Kuis, kaunis Tallinn, võiks sind kiita küllalt kõrgelt ...

Martin Klöker. Tallinna kirjanduselu 17. sajandi esimesel poolel (1600–1657). Haridusinstituutsioonid ja juhuluuletamine. Tõlkinud Kristi Viiding, toimetanud Katre Kaju. Teaduste Akadeemia Kirjastus, Tallinn, 2014.

Mida teevad õpetajad pärast koolitunde? Mäletan, et see küsimus piinas mind millalgi algkooli lõpus. Linna peal kohtas neid harva, õppetöö lõppedes näisid nad kaduvat kui vits vette. Pärast mõningast juurdlemist tundus ainukese loogilise lahendusena, et küllap muundavad nad end õhtuti päkapikudeks ja elavad kooli kappides või tahvli taga, et hommikul enne esimeste laste saabumist jälle inimkuju võtta. Kuidas muidu seletada nende võimet alati õigel ajal õiges kohas olla? Mida teevad ülikooli õppejõud lapsepuhkuse ajal? Nagu selgus arvustatava raamatu esitlusel, tunnevad nad hetkelist kergendust õpetamise ja teadusartiklite kirjutamise oravratlast pääsemisest ... et asuda – nüüd või mitte kunagi! – tõlkima kõrgkooliõpikuks sobilikku mahukat oopust. Vähemasti tegi nii nüüdseks Tartu Ülikooli klassikalise filoloogia professoriks tõusnud Kristi Viiding 2008. aastal.

Suur töö on tänaseks kaante vahele jõudnud ja mainitud uurimus, 2005. aastal Tübingenis tunnustatud Max Niemeyeri kirjastuses ilmunud Martin Klökeri monograafia Tallinna kirjanduselu 17. sajandi esimesel poolel (1600–1657), eesti lugeja käsutuses. Seega võime rõomustada, et täide ei ole läinud teost pärast ilumist ajakirjas Keel ja Kirjandus (2006, nr. 11, lk. 903–910) põhjalikult tutvustanud raamatuteadlase Tiitu Reimo kartus, et laiemale üldsusele jääb see väheste eksemplaride ja noorema põlvkonna väheneva saksa keele oskuse tõttu tundmatuks (samas, lk. 910). Tõsi, algselt doktoritööna kirjutatud kahest telliskivi mõõtu köitest on eesti keelde jõudnud vaid esimene, uurimuslik osa, kuid teise, bibliograafiaköite tõlkimiseks ei ole õigupoolest ka vajadust, sest see on kerge vae- vana kasutatav originaalis ja ühtlasi leidnud tee

Eesti rahvusbibliograafia andmebaasi (<http://erb.nlib.ee>).

Ehkki raamatu on tõlkinud klassikalise filoloogia õppejõud, on see kasutatav õppetöös hoopis laiemalt ning ka väljaspool seda. Oma panoraamsuses on praegu TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse vanemteadurina töötava Klökeri teos suurepäraseks sissejuhatuseks varauusaegse Tallinna, kuid ka laiemalt Eesti ja Baltimaade mitte ainult kirjandus- ja raamatu-, vaid üldisemalt aja- ja kultuurilukku. Lisaks reale lühematele ajaloolistele ülevaadetele Tallinna arengust ja selle hetkeseisust kirjeldataval perioodil ja enne seda (allakirjutanu jaoks üks toredamaid leide raamatus oli Tallinna kirjanduselu kirjeldus enne 1600. aastat, mida raamatu pealkirjas antud ajaraame silmas pidades tingimata oodata ei oska) aitab sellele kaasa mitme vaatenurga ühendamine teoses. Uurimuse keskseteks telgmõisteteks on linn, kirjanduselu ja juhuluule. Just juhuluule kui varauusaegse linna peamise kirjandusžanri kaudu heidetakse pilk Tallinna linna koondunud instituutsioonidele ja vaadeldakse üksikasjalikult nendega seotud isikuid. Seeläbi püüab Klöker leida alternatiivi ühe autori või teksti keskele lähenemisele. „Marss läbi instituutsioonide” võimaldab näha, millised neist olid kirjanduselu seisukohast olulisemad – autorite seas olid juhtpositsioonil 1631. aastal asutatud Tallinna gümnaasiumi professorid, teised koolid osalesid tollases, oma olemuselt õpetatud luules paremal juhul rektorite tasandil, mõnevõrra väiksema tähtsusega oli linna- ja maavaimulikond, samas kui raad, raekantselei, Eestimaa kuberner ja lossikantselei ning aadelkond olid vähe esindatud; viimastel oli aga oluline roll luuletuste adressaadi ja metseenina –, joonistades samal ajal välja linna suhtlusvõrgustikud ja -tavad. Viimaste näitlikustamiseks kasutati ka väljavõtteid reisirakirjadest ja juhuluuletuste motiivianalüüsi.

Võib muidugi küsida, kas instituutsionaalse lähenemisenurga valimine ei jäta teatavaid autorirühmi kõrvale, sest nad ei ilmu vaadeldud instituutsioonide juures. Näiteks jääb vaatluse alt välja, millised olid rae tasandist allapoole jäävate gildide ja tsunftide kirjanduslikud praktikad varauusajal, millest keskaja osas on kirjutatud Eugen von Nottbeck ja Anu Mänd. Instituutsioonidekeskne lähenemine ei ole ka naisautorite leidmist soodustav lähenemisviis ajastul, kui naiste ligipääs formaalsele haridusele ja paljudele töökohtadele oli väga tugevasti takistatud. Tallinna instituutsioonide

juurest leiame raamatust vaadeldaval perioodil töötamas vaid ühe naise, tütarlastekooli õpetaja Elisabeth Frese, kuid kirjanduselus ei osalenud ta teadaolevalt ei autori ega adressaadina (lk. 212). Samas leiab raamatust viiteid kirjanduslikele praktikatele, mille puhul naistele andsid hääle mehed. Ja just Martin Klöckeri raamatust oli abi ainsa mulle teada oleva Tallinnas säilitatava 17. sajandist ja naise sulest pärineva käsikirjalise luuletuse kontekstualiseerimisel (mis pärines küll Rootsis elavalt sakslannalt). Ka ainuke Tallinnas trükki jõudnud naise juhuluuletus 17. sajandist ei pärinenud kohapealt, vaid oli saadetud Leipzigist. Niisiis võib öelda, et 17. sajandi puhul ei ole institutsionaalse lähenemisviisi naisi peitev mõju nii ilmne kui näiteks 18. sajandi lõpul, kui naised teadaolevalt kirjutasid, kuid ei olnud avalikkuses teretulnud. Ka teisi autorite leidmise viise kasutades ei ole seni õnnestunud tuvastada 17. sajandist ühtki tallinlannast naiskirjanikku.

Veel üks võimalik probleem, mida juhuluule käsitlemisel alati ei teadvustata, on see, et juhuluuletuste allkirjastajad ei olnud sugugi alati nende autorid. Siin on aga selge, et Klöcker oli olukorrast teadlik, tutvustades teiste nime all kirjutamise praktikat ja mainides, et 17. sajandil ei olnud see kuigi levinud.

Harivat lugemist leiavad siit klassikaliste filoloogide kõrval (2/3 tollasest Tallinna juhuluulest oli ladinakeelne, kreeka keel moodustas luuletuste arvu poolest suuruselt kolmanda grupi) muu hulgas nii saksa kui ka eesti filoloogid. Saksa keel järgnes juhuluules kasutussageduselt ladina keelele; raamatust on lähemalt vaadeldud kuulsaks barokkpoeedi Paul Flemingi ja keeleuuendaja Philipp von Zesen Tallinna-seoseid, kuid vähemalt sama huvitav on teha süstemaatiliselt tutvust Tallinnaga lähemalt seotud, kohapeal kirjandust loonud sakslastega. Kummalisel kombel puudusid aga erinevalt Tartust või Riist alamsaksakeelsed juhuluuletused. Eesti filoloogidel avaneb võimalus hoomata tollase vähese eestikeelse luule/kirjavara mitmekesest konteksti, meie varase kirjakultuuri n.-ö. jäämäe veealust osa. Raamat võiks huvi pakkuda ka skandinavistidele, ehkki rootsikeelse kirjanduse osa Tallinna juhuluules oli võrreldes Tartuga väike. Kultuuriteaduste ja maailmakirjanduse tudengitele on raamat lihtsalt kohustuslik. Kõigil kirjandushuvilistel on võimalik saada ülevaade siinse juhuluule žanrilisest, kuid ka kitsamalt vormilisest mitmekesisusest ja esinemissagedusest, samuti vormiloolistest aspektidest (nt. millal mingi

vorm – aleksandriin, sonett, daktül jne. – Tallinna luulesse jõudis). Juhutrukiseid on kirjeldatud ka vanaraamatu kirjeldamise vaatepunktidest lähtuvalt, leiab ka paljuskki meie enda uurijate töid kokku võttev ülevaade vaadeldud perioodi Tallinna raamatukultuurist (esimestest trükkalitest, raamatukõitjatest, -kaupmeestest ja -kirjastajatest, Oleviste raamatukogust). Raamatu loetavusele aitab kindlasti kaasa see, et juhuluule eri alažanride (või trükiseliikide) nimetused on toodud eestikeelsena, kuigi süsteemselt on ära toodud ka nende enamasti kreeka keelele põhinevad algnimetused.

Üldse on raamat hästi jälgitavas eesti keeles, ainult mõnel üksikul korral tekkis soov, et mõnd mõistet oleks veidi lähemalt lahti seletatud või läbipaistvamalt eestindatud (nt. Kolmekümneaastase sõja vallandanud Praha defenestratsioon (sks. *Prager Fenstersturz*) ehk keiserlike asehaldurite aknast välja viskamine; või salapärase depositsiooniriitus, mille tudengid Tartus kiirelt läbisid, et sellest Lääne-Euroopa ülikoolides pääseda. Õhku jääb küsimus, kas tegemist oli „rebaste ristimisega”). Eriti rõõmustab see, et raamatus kasutatud luuletuste katked on tõlgitud tööpoolest luuletustena, värsimõõtu ja riimiskeemi järgides. Muidugi võib unistada, et neid tõlkeid võiks olla veelgi rohkem, antoloogia jagu nagu Tartu ladinakeelse juhuluule valimiku „O Dorpat, urbs addictissima musis” (Viiding, Orion, Päll, 2007) puhul.

Vaatamata raamatu juhuluulekesksusele võimaldab institutsionaalne ja biograafiline lähenemine saada pilti siiski ka teistest tollal viljeldud kirjandusžanridest, kuna institutsioonide kaudu uurimuse vaatevälja sattunud isikute puhul on jälgitud nende kirjanduslikku tegevust laiemalt. Ka on tehtud „ekskursioone” teistesse lähikonna linnadesse (Narva, Tartu, Pärnu, Riia) ning välismaale, et jälgida tallinlaste kirjanduslikku tegevust sealgi. Raamatu aluseks on olnud väga suur ja põhjalik bio-bibliograafiline eeltöö, mis kajastub lisaks uurimuse põhitextile raamatu ligi 140-leheküljelises biograafias, mis on eriti teretulnud abimaterjal vähem tuntud autorite ja isikute tuvastamisel. Süsteemse pildi saamisele aitavad kaasa ka raamatu lõppu lisatud ülevaated Tallinna institutsioonide juures ametis olnud isikute nimede ja ametiaegadega. See kõik võimaldab Tallinna institutsioonidega seotud isikutest saada palju laiemat ülevaadet kui kitsamalt kirjanduslooga tegelemiseks vajalik ning raamat võiks seetõttu olla hea lisalugemine ka Eesti ala institutsioonideloo sissejuhatuste juurde.

Edasisele süvenemisele teemadesse aitab kaasa väga ulatuslik kasutatud kirjanduse loetelu. Raamatu esmailmumise möödunud ligi kümne aasta jooksul on palju kirjandust juurde tulnud. Selle asjaoluga on ka arvestatud, nii tõlkija kui ka toimetaja on uemale kirjandusele valikuliselt viidanud, eelkõige töödele, mis on Klõkeri teosest välja kasvanud või neist tõukunud. Need ei kajastu küll kirjanduse loetelus, kuid autorid on leitavad isikunimede registrist. Võib-olla üks kõige rohkem rõõmistanud tõdemusi raamatu lugemisel oligi see, et enam ei pea paika seni tehtust ülevaadet andnud Klõkeri konstateering, et baltisaksa kirjandusega ei ole eriti tegeletud. Nimetagem vaid mõningaid mahukamaid uurimusi: juba vahetult enne Klõkeri uurimust ilmus Indrek Jürjo ulatuslik monograafia Liivimaa valgustajast August Wilhelm Hupelist, 2006. aastal samuti mahukas ja panoraamne Liina Lukase „Baltisaksa kirjandusväli, 1890–1918”, 2008. aastal jõudis trükki Anja Wilhelmi naiste autobiograafiatel põhinev „Lebenswelten der Frauen der deutschen Oberschicht im Baltikum (1800–1939)” ja 2011 Ulrike Plathi Balti reisirajadel baseeruv „Esten und Deutsche in den baltischen Provinzen Russlands. Fremdheitskonstruktionen, Lebenswelten, Kolonialphantasien 1750–1850” (mõlemad teosed vajaksid samuti tõlkimist). Varauusaegse kirjandusega on lähemalt tegelenud Klõkeri raamatu toimetaja Katre Kaju, kelle 2011. aastal ilmunud doktoritöö käsitles reisirahvumeid, 17. sajandi lõpu – 18. sajandi alguse Balti ajakirjandust on vaadelnud Kaarel Vanamõlder. Pärast Klõkerit on Tallinna varauusaegset kirjandusele ja kultuurikontakte aktiivsemalt uurima asunud ka siinsed germanistid: käesoleval aastal avaldas Mari Tarvas Tallinna 18. sajandi literaatide raamatukogukataloogid, Aigi Heero eestvedamisel uuritakse siinset 17.–18. sajandi alguse omaeluloolist kirjandust, baltisaksa autobiograafiatega on juba pikalt ja laiemas ajalisel raamistuses tegelenud Maris Saagpakk. Lisaks monograafiatele ja artiklitele on nähtud palju vaeva ka baltisaksa kirjanduspärandi digitaalsel kujul kättesaadavaks tegemisega, nt. TÜ maailmakirjanduse dotsendi Liina Lukase veetav „Eesti vanema kirjanduse tekstikogu” (<http://www3.utlib.ee/ekollekt/eeva/>) või Kristi Viidingu ja Janika Orioni koostatud Academia Gustaviana (1632–1656) ladinakeelse juhu- luule tekstikorpust (<http://www.ut.ee/klassik/neolatina>). Kõige ambitsioonikam on aga senist teadmist summeerida püüdev rahvusvaheline ja

interdistsiplinaarne, teoloog, kirjandus-, keele-, raamatu-, õigus- ja lihtsalt ajaloolasi haarav Balti kirjakultuuri ajaloo projekt (Jaan Undusk, Liina Lukas), mis peaks lähiaastail oma esimese köiteni jõudma. Siinkohal kummardus kõigile kolleegidele nende pühendumuse eest ja loodan väga, et muljetavaldavalt erudeeritud Martin Klõkeri külluslik raamat leiab tee paljude eesti lugejateni.

Kairit Kaur

Kairit Kaur

(1978), *PhD*, maailmakirjanduse teadur, Tartu Ülikool, Lossi 16, 51014 Tartu, kairit.kaur@ut.ee